

ЗАГАЛЬНА ЗРОЗУМІЛІСТЬ У МІЖНАРОДНОМУ АНГЛОМОВНОМУ АВІАЦІЙНОМУ ДИСКУРСІ

Анна КИРИЧЕНКО (Кіровоград, Україна)

Стаття присвячена проблемі визначення зрозумілості в міжнародному авіаційному дискурсі. Узагальнено підходи до визначення цього поняття, а також запропоновано визначення загальної зрозумілості в міжнародному авіаційному дискурсі та визначено її природу.

The paper is dedicated to the problem of the definition of intelligibility in the international aviation discourse. The approaches to the definition of this notion are summarized, the definition of general intelligibility in the international aviation discourse is suggested and its nature is described.

Глобалізаційні процеси у світовій авіаційній індустрії зумовили широке використання англійської мови в цій галузі та набуття нею статусу мови-посередника, що спричинило значне збільшення кількості її користувачів серед авіаперсоналу багатьох країн. Професійна комунікація в умовах англійського авіаційного дискурсу може охоплювати три види взаємодії комунікантів: 1) спілкування між природними носіями мови; 2) спілкування між носієм (мовцем M1) та неносієм мови (мовцем M2); 3) спілкування між неносіями мови. На сучасному етапі питома вага англійської авіаційної комунікації між носіями англійської мови як нерідної значно переважає спілкування між її природними носіями.

Оскільки переважна більшість користувачів авіаційної англійської належать до різних мовних спільнот, основним критерієм правильності їхньої вимови виступає «взаємна зрозумілість» (*mutual intelligibility*) [10: 2], а не відповідність орфоепічним моделям [7: 144; 8: 3-7]. Не зважаючи на те, що зрозумілість є об'єктом багатьох досліджень (Дж. Дженкінс, Дж. Кенворсі, Б. Качру, Л. Сміт, С. Нельсон тощо), серед дослідників дотепер не існує єдиної думки щодо визначення цього поняття, а проблема специфіки зрозумілості в міжнародному авіаційному дискурсі ще не отримала належного висвітлення в науковій літературі.

Дослідження категорії зрозумілості на кожному з мовних рівнів, включаючи фонетичний, неможливе без усвідомлення сутності загальної зрозумілості. З огляду на це, метою статті є визначення загальної зрозумілості (ЗЗ), з'ясування її природи та структури. Досягнення поставленої мети передбачає систематизацію визначень поняття «зрозумілість» та суміжних з ним термінів у лінгвістичних дослідженнях, його визначення у площині досліджень міжнародної комунікації, а також з'ясування природи зрозумілості та її структури.

Під міжнародним авіаційним дискурсом (МАД) розуміємо комунікативну діяльність, що здійснюється комунікантами, які використовують англійську мову як мову-посередник для задоволення потреб професійного спілкування в авіаційній галузі.

На часі зрозумілість (*intelligibility*) є об'єктом не лише лінгвістичних досліджень, а й наукових розвідок із суміжних галузей знань: дефектології, діалектології, досліджень акустики приміщень, синтетичного мовлення тощо, де термін *зрозумілість* вживається здебільшого у значенні «відповідності між метою мовця та реакцією слухача на мовлення, що передається у певному середовищі [12: 13]». У кожній з окремих галузей знань зрозумілість вивчається під різними кутами зору, наприклад, в акустиці приміщень вона є характеристикою середовища [15: 38], а в дефектології – характеристикою мовлення [5: 118].

З поширенням англійської мови у світі та з початком її використання як *lingua franca* міжнародною спільнотою, категорія зрозумілості стала важливим аспектом вивчення міжнародної комунікації. Аналіз наукових праць з цієї проблеми [1; 2; 3; 10; 11; 13; 16 та ін.], проведений нами, перш за все, засвідчив відсутність у сучасній літературі чіткої термінологічної системи зрозумілості / *intelligibility*.

Будучи «найменш дослідженим та найменш зрозумілим поняттям у міжкультурному та міжмовному контекстах» [11: 94], зрозумілість/*intelligibility* використовується зарубіжними вченими у таких варіаціях: *зручна зрозумілість* / *comfortable intelligibility* [13: 120], *взаємна зрозумілість* / *mutual intelligibility* [10: 2], *міжнародна зрозумілість* / *international intelligibility* [16: 75; 18: 10], *загальна зрозумілість* / *general intelligibility* [14: 274]. З метою узагальнення підходів до визначення *зрозумілості* пропонуємо огляд досліджень,

присвячених цій проблемі. Для зручності та більш точної диференціації термінів подаємо їх разом з англійськими відповідниками.

Дж. Кетфорд вважає, що зрозумілість-intelligibility має місце тоді, коли «слухач розуміє слова мовця, тобто його реакція відповідає лінгвістичним формам висловлення» [3: 8]. Адресант (A1) досягає повної зрозумілості-intelligibility тоді, коли ці лінгвістичні форми (слова, морфологічні та синтаксичні засоби, а також звуки) є відповідно підібраними [там само]. Дослідник також вживає термін *ефективність / effectiveness*, що позначає розуміння мети мовця [3: 7]. Зазвичай метою адресанта є виклик такої реакції адресата (A2), яка б відповідала меті говоріння A1 [там само]. Отже, якщо мовцю вдається викликати адекватну реакцію, спілкування вважається ефективним. Ефективність не полягає виключно в *зрозумілості-intelligibility* висловлення, а передбачає врахування інших елементів ситуації – нелінгвістичних засобів, – що допомагають A2 відреагувати на висловлення у відповідності до мети A1 [3: 8].

Л. Сміт та С. Нельсон пропонують три терміни: зрозумілість-intelligibility, зрозумілість-comprehensibility та зрозумілість-interpretability [17: 429]. Під *зрозумілістю-intelligibility* вони розуміють впізнавання слова або висловлення; *зрозумілість-comprehensibility* тлумачиться як розуміння значення слова чи висловлення, або локутивний зміст / locutionary force; а *зрозумілість-interpretability* є розумінням значення поза словом чи висловленням, або іллокутивним змістом / illocutionary force [там само]. Причому, Л. Сміт вважає, що ці категорії утворюють ієрархію зі *зрозумілістю-intelligibility* на найнижчому, та *зрозумілістю-interpretability* – на найвищому рівнях [16: 76]. С. Нельсон вживає також терміни *загальна зрозумілість / general intelligibility*, або *розуміння / understanding*, які охоплюють три вище зазначені складові та позначають процес розуміння взагалі [14: 274]. Автор наголошує на доцільності поділу розуміння на *зрозумілість-intelligibility*, *зрозумілість-comprehensibility* та *зрозумілість-interpretability*, що є необхідним для їхнього детального аналізу та опису [там само].

Дж. Кенворсі вживає термін зрозумілість-intelligibility, яку вважає синонімом *розуміння-understanding*, та протиставляє ці два терміни *комунікації / communication*. Зрозумілість-intelligibility та розуміння-understanding обмежуються впізнаванням слів: «чим більше слів, вимовлених певним мовцем, може правильно розпізнати слухач, тим більш зрозумілим-intelligible є цей мовець» [13: 117]. З огляду на те, що слова складаються зі звуків, суть зрозумілості-intelligibility полягає у правильному декодуванні звукового коду [там само]. *Комунікація / communication* передбачає розуміння мети мовця [13: 119-120], а відтак вона є складнішим процесом, ніж *зрозумілість-intelligibility*, оскільки вимагає від слухача врахування всієї доступної інформації про мовців, ситуацію, пресупозицію тощо [13: 120].

Дж. Кенворсі також піднімає питання *ефективної комунікації / effective communication* та *ефективності (дієвості) комунікації / efficiency of communication*. Авторка вважає, що навіть, якщо жодне слово не є зрозумілим-intelligible, комунікація є ефективною, за умови, коли A2, спираючись на екстралінгвістичні засоби, зуміє правильно ідентифікувати комунікативну інтенцію A1, а це, в свою чергу, дасть йому можливість зрозуміти зміст повідомлення. Однак, якщо мовлення A1 характеризується постійними запинаннями, самовиправленнями, перефразуванням тощо, які спричинюють значні труднощі в декодуванні повідомлення, така комунікація не може бути ефективною / efficient, і таку *зрозумілість-intelligibility* не можна описати дескриптором *зручна / comfortable* [там само].

Б. Качру розглядає зрозумілість-intelligibility в контексті досліджень англійської мови як мови-посередника. Хоча дослідник і не подає чіткого визначення цього поняття, він зауважує, що однією з проблем більшості досліджень зрозумілості-intelligibility є те, що «вони зосереджені переважно на фонетичному рівні, а перешкоди зрозумілості-intelligibility на інших рівнях, особливо в комунікативних одиницях, ще не достатньо досліджені» [11: 94]. Б. Качру розглядає зрозумілість-intelligibility як здатність бути зрозумілим взагалі, допускає існування різних рівнів розуміння, але не розмежовує їх.

А. Бемгбоуз пропонує термін зрозумілість-intelligibility й визначає його як «комплекс чинників, що включають впізнавання мовного виразу, знання його значення та специфіки його використання в соціокультурному контексті» [2: 11]. Це визначення співвідноситься з

трьома термінами, запропонованими Смітом та Нельсоном, оскільки «впізнавання виразу», «знання його значення» та «знання соціокультурного контексту його вживання» подібні до їхніх визначень *зрозумілості-intelligibility*, *зрозумілості-comprehensibility* та *зрозумілості-interpretability*, відповідно.

К. Джеймс оперує трьома термінами: *зрозумілість-comprehensibility*, *зрозумілість-intelligibility* та *комунікативність / communicativity*. *Зрозумілість-comprehensibility* використовується автором як «загальний термін, що охоплює всі аспекти доступності змісту висловлення на противагу його форми» [9: 212]. *Зрозумілість-comprehensibility*, на думку дослідника, складається з *зрозумілості-intelligibility* та *комунікативності / communicativity*, першу з яких він тлумачить як «доступність основного, буквального значення, пропозиційного змісту, закодованого у висловленні» [9: 216], а під другою розуміє «доступність прагматичного, імпліцитного, конотативного змісту» [там само]. *Комунікативність / communicativity* є «досягненням вищого порядку, що передбачає передачу правильної соціальної інформації» [9: 217].

Дж. Дженкінс використовує термін *зрозумілість-intelligibility* й тлумачить його як «продукування та впізнавання формальних властивостей слів та висловлень, зокрема здатність породжувати й сприймати їхню фонологічну форму» [10: 78]. Це визначення зроблене на основі тлумачення поняття, запропонованого Смітом та Нельсоном. Отже, у розумінні Дж. Дженкінс *зрозумілість-intelligibility* обмежується рівнем впізнавання слів.

Дж. Філд вживає два терміни: *зрозумілість-intelligibility* та *зрозумілість-comprehensibility*, де перший визначається як «ступінь впізнаваності змісту повідомлення» [4: 35], а другий – як «ступінь розуміння повідомлення мовця, яке досягається шляхом поєднання відповідного словникового запасу, правильного (або близького до правильного) синтаксису, точної прагматики та володіння основними рисами вимови» [там само]. Таким чином, на думку автора, *зрозумілість-intelligibility* є частиною *зрозумілості-comprehensibility*.

Аналізуючи зміст трьох термінів, запропонованих Смітом та Нельсоном, С.Н. Атечі зазначає, що *зрозумілість-intelligibility* є цілісним явищем, та піддає сумніву доцільність поділу її на складові [1: 44]. Вслід за Б. Качру, він розглядає її як здатність бути зрозумілим взагалі [там само].

Таким чином, аналіз теоретичної літератури з проблеми дослідження, засвідчив, що більшість дослідників розмежовує *зрозумілість* лінгвістичної та екстралінгвістичної інформації (Дж. Кетфорд, Л. Сміт та С. Нельсон, Дж. Кенворсі, К. Джеймс і Дж. Філд). Не зважаючи на термінологічні розбіжності, у визначенні *зрозумілості* позамовних явищ спостерігається певна схожість думок. Однак *зрозумілість* мовного матеріалу розглядається вченими під різними кутами зору. Дж. Кетфорд, К. Джеймс та Дж. Філд тлумачать *зрозумілість-intelligibility* як розуміння загального змісту, закодованого одиницями мовного коду. Л. Сміт та С. Нельсон, Дж. Кенворсі, Дж. Дженкінс розглядають *зрозумілість-intelligibility* у вужчому розумінні, вважаючи її впізнаванням слів або висловлень, в основі якого лежить декодування звукової інформації.

В російськомовних наукових джерелах термін «intelligibility» перекладається здебільшого як «разборчивость» (укр. *розбірливість*) і вживається в контексті акустичних досліджень, спрямованих на вивчення проблем передачі мовлення за допомогою телекомунікаційних технологій (І.А. Алдошина, А.Г. Войшвилло, О.Ю. Радзишевський, Ю.М. Новіков). Основна увага при цьому приділяється з'ясуванню особливостей якісної передачі мовленнєвого сигналу та його коректного сприйняття слухачем. Тут розбірливість тлумачиться як характеристика мовлення, а слухач є її пасивним оцінювачем, що дозволяє говорити про зосередженість цих досліджень в основному на фізичному аспекті усного мовлення.

З урахуванням функціонального аспекту мовлення в умовах міжнародної комунікації, на нашу думку, більш точним українським відповідником англійського *intelligibility* є *зрозумілість*, а не *розбірливість*. Термін *зрозумілість* вбирає в себе усі якості, притаманні явищу, яке він позначає, оскільки характеризує не тільки повідомлення, а й учасників комунікації, адже процес розуміння повідомлення залежить не лише від якості мовленнєвого продукту адресанта, а й від знань, комунікативних умінь і мовних навичок адресата. Крім

того, про функціональний аспект поняття «intelligibility» свідчать і його дескриптори – «взаємна», «міжнародна», «загальна» та «зручна», які не можуть бути застосованими для характеристики *розбірливості*.

Тож, у контексті досліджень міжнародного спілкування вважаємо за доцільне використання терміну «загальна зрозумілість/ *general intelligibility*» для позначення розуміння змісту висловлення взагалі. Визначаючи природу загальної зрозумілості в МАД, розглядаємо її як характеристику комунікації, що дозволяє врахувати комплексність досліджуваного явища.

Комплексний характер категорії загальна зрозумілість в міжнародній авіаційній комунікації відрізняє її від тлумачення цього поняття в інших галузях знань, де використовуються схожі терміни, і де здебільшого зрозумілість зумовлюється одним чинником: у діалектології – конкретним діалектом (мовним кодом); у дефектології – фізіологічними особливостями мовного апарату (адресантом); в акустиці – середовищем (каналом) тощо.

Комплексність ЗЗ полягає у врахуванні всіх чинників, які на неї впливають, у нерозривній єдності: адресанта, адресата, мовного коду, контексту, каналу передачі повідомлення, і зміна значення одного з них може спричинити втрату зрозумілості. На нашу думку, ЗЗ залежить не лише від здатності А1 кодувати повідомлення, а й від умінь А2 декодувати його. Разом з тим, достатні мовленнєві вміння комунікантів не гарантують зрозумілості повідомлення, якщо комунікація відбувається через канал, який містить перешкоди, що не дозволяють А2 правильно декодувати повідомлення.

Для більш точного опису загальної зрозумілості в умовах міжнародного авіаційного дискурсу, необхідно виокремити її складові компоненти. Відштовхуючись від тлумачення загальної зрозумілості Л. Сміта та С. Нельсона, пропонуємо такі її рівні:

1) фонетична зрозумілість, під якою розуміємо здатність встановлювати та відтворювати відповідності між звуками та фонемами (фонетико-фонологічні відповідності), що робить можливим впізнавання слова або висловлення;

2) лексична зрозумілість, що є встановленням та відтворенням відповідності між словом і певним явищем дійсності;

3) граматична зрозумілість, яку тлумачимо, як встановлення та відтворення відношень, у яких перебувають явища дійсності, а також відношення людини до тих явищ;

4) дискурсивна зрозумілість, під якою розуміємо встановлення та відтворення відповідності між позамовними засобами та метою адресанта.

Отже, загальна зрозумілість як невід'ємна характеристика комунікації у міжнародному авіаційному дискурсі є комплексною категорією. Її комплексний характер полягає в необхідності врахування усіх чинників, які зумовлюють загальну зрозумілість. Її структуру можна представити у вигляді сукупності рівнів, що складається з фонетичної, лексичної, граматичної та дискурсивної зрозумілості.

Структура загальної зрозумілості, а також місце у ній фонетичної зрозумілості, потребує докладнішого вивчення, що і є перспективою подальшого дослідження цієї проблеми.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Atechi S.N. The Intelligibility of Native and Non-native English Speech: a Comparative Fnalysis of Cameroon English and American and British English. – Chemnitz: Chemnitz University of Technology, 2004. – 263 c.
2. Bamgbose A. Torn between the Norms: Innovations in World Englishes // World Englishes. – 1998. – Т. 17. – №1. – С. 1-14.
3. Catford J. Intelligibility // English Language Teaching Journal. – 1950. – т. 1. – №1. – С. 7-15.
4. Field J. The fuzzy notion of 'intelligibility': A headache for pronunciation teachers and oral testers // IATEFL Special Interest Groups Newsletter. – 2003. – p. 35-38.
5. Gordon-Brannan M.E., Weiss C.E. Clinical management of articulatory and phonologic disorders. – London: Lippincott Williams & Wilkins, 2006. – 359 c.
6. Gordon-Brannan M.E., Weiss C.E. Clinical management of articulatory and phonologic disorders. – London: Lippincott Williams & Wilkins, 2006. – 359 c.
7. Hunter M. The Music is the Message: Prosody in Aviation Discourse // Turney M.A. Tapping diverse talent in aviation: culture, gender, and diversity. – Farnham: Ashgate Publishing, Ltd., 2004. – С. 129-153.
8. ICAO Manual on the Implementation of ICAO Language proficiency Requirements (Doc 9835 AN/42), 2004.
9. James C. Errors in language learning and use: exploring error analysis. – London: Longman, 1998. – 304c.
10. Jenkins J. The Phonology of English as an International Language. – Oxford: Oxford University Press, 2000. – 258 c.
11. Kachru B.V. The Alchemy of English: The Spread, Functions, and Models of Non-native Englishes. – Illinois: University of Illinois Press, 1990. – 200 c.

12. Kent R.D. *Intelligibility in speech disorders: theory, measurement, and management*. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1992. – 365 с.
13. Kenworthy J. *Intelligibility* // Kenworthy J. *Teaching English Pronunciation*. – London: Longman, 1996. – С. 117-130.
14. Nelson C. *Intelligibility and world Englishes in the classroom* // *World Englishes*. – 1995. – № 14. – С. 273-279.
15. Sabine P.E. *Acoustics and Architecture*. – New York: Read Books, 2007. – 340 с.
16. Smith L.E. *Spread of English and Issues of Intelligibility* // Kachru B.B. *The Other Tongue: English Across Cultures*. – Illinois: University of Illinois Press, 1992. – С. 75-90.
17. Smith L.E., Nelson C.L. *World Englishes and Issues of Intelligibility* // Kachru B.B., Kachru Y., Nelson C.L. *The Handbook of World Englishes*. – Oxford: Wiley-Blackwell, 2009. – С. 428-446.
18. Walker R. *Pronunciation for International Intelligibility* // *English Teaching Professional*. – 2001. – № 21. – С. 10-14.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анна Кириченко – викладач кафедри іноземних мов Державної льотної академії України.

Наукові інтереси: проблеми дослідження міжнародного англомовного авіаційного дискурсу.

ФОРМУВАННЯ ПРИБЛИЗНОСТІ ІНДИВІДОМ У ВИСЛОВЛЮВАННІ

Ганна КІРСАНОВА (Запоріжжя, Україна)

У статті розглянутий процес формування приблизності індивідом у висловлюванні, проаналізовані когнітивні механізми цього процесу, описані засоби актуалізації приблизності.

In this article the process of individual approximate formation is investigated. Cognitive devices of this process are analyzed. The means of approximate actualization are described.

На початку ХХІ ст. набуло актуальності комплексне дослідження мови. Зміна парадигм у лінгвістиці так чи інакше залишила слід у науці про мову, змушуючи напрямки впливати один на одного. Новий підхід у лінгвістиці – когнітивно-дискурсивний – увібрав у себе попередні етапи мовознавства. Новий термінологічний апарат і нова позиція когнітивно-дискурсивної лінгвістики до кожного окремого питання робить більший акцент на ментальних процесах людини. Звертаючи увагу лінгвістів на теорію категоризації та концептуалізації людського досвіду, вона не залишає осторонь теорію мовленнєвої діяльності й теорію висловлювання, що безумовно входять також до компетенції комунікативної та психолінгвістики.

Формування висловлювання індивідом завжди вивчалось на матеріалі праць психолінгвістів. Деякі філософські засади цього питання розвинені з праць В. фон Гумбольдта, О.О. Потебні [4; 11]. Особлива увага при вивченні цього питання зверталась на праці російських психологів Л.С. Виготського, О.Р. Лурії, О.О. Леонт'єва [3; 7; 8], що детально роз'яснили психічні процеси породження та сприйняття мовлення. Але нова наукова парадигма лінгвістики, в руслі якої ведеться наше дослідження категорії приблизності, вимагає нового опису та аналізу мовленнєво-мисленнєвої діяльності. Тому у нашому дослідженні ми також використовували актуальні наукові міркування відомих учених-когнітивістів О.С. Кубрякової, В.А. Звегинцева, О.В. Падучевої [5; 10; 15] та ін. Вивчення формування приблизності у висловлюванні набуває своєї актуальності в рамках когнітивно-дискурсивного підходу у лінгвістиці, що дає змогу показати, як протікають когнітивні процеси свідомості у мовних формах.

Приблизність є універсальною властивістю кожної мови. Пошуками приблизності в англійських оцінних реченнях займалися Ю.Є. Сорокін, О.М. Вольф та Н.Д. Арутюнова [1; 2; 13]. Але ними не була розкрита роль когнітивних механізмів формування приблизності індивідом у висловлюванні. Цей бік питання недостатньо висвітлений й у вітчизняній науковій літературі. Тому набуває актуальності подальше дослідження нами категорії приблизності у когнітивно-дискурсивному аспекті.

Мета даної статті полягає у з'ясуванні послідовності процесу формування приблизності у висловлюванні. З цією ціллю необхідно: по-перше, прослідити роль когнітивних механізмів при побудові висловлювання; по-друге, проаналізувати процес вербалізації приблизного висловлювання; по-третє, з'ясувати мовні засоби вираження приблизного висловлювання.

Спочатку звернемось до деяких основ нашого дослідження. „Психіка – це системна якість високоорганізованої матерії, що полягає в активному відображенні суб'єктом об'єктивного світу, в побудові ним невідчужуваної від нього картини світу та саморегуляції на цій основі своєї поведінки і діяльності” [12: 324]. У такому випадку картина світу індивіда